

Bereczki Sándor

Háztáji

A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola múltjának rövid áttekintése 1. (1873–1928)

*„Én iskolám, köszönöm most neked,
Hogy az eljött élet-csaták között
Volt mindig hozzám vig üzeneted.” (Ady)*

„A Pedagógiumban eltöltött 3 év egész életemre, – elsősorban mint leendő pedagógus – tevékenységre volt nagy hatással. Mindezekért örökre hálás vagyok ennek az intézetnek.”

(Greguss Pál: Életem. 1979.)

„Ifjúságomnak és energiakészletemnek egyik legszebb és legakcióképesebb idejét töltöttem el a főiskolán, ahol találtam ... egy ifjúságot, amelynél példaadóbb viseletű, szorgalmasabb és tehetségesebb társaságot pályafutásom alatt sehol sem találtam. Találtam egy tanári testületet, amellyel ... harmónikusan, megértéssel, eredménnyel és örömmel lehetett dolgozni.”

(Ábrahám Ambrus: Életem a Főiskoláért. 1993.)

Egy tanárképzési feladatokat ellátó intézmény immár 122. tanévet folytató történetét szeretném röviden összefoglalni. Örömmel teszek eleget a Belvedere Meridionale című lap szerkesztőinek megtisztelő felkérésének, bár egy iskola történetének megírása, különösen egy ilyen nagy és jelentős intézményének, nem könnyű feladat. Örülök, hogy éppen a Történettudományi Tanszék hallgatóinak lapjában van módom vázlatos áttekintést adni, mivel Főiskolánk történetével kapcsolatban nagyon sok félreértés, vagy tudatos félremagyarázás fogalmazódott meg. Az is elgondolkoztató azonban, hogy milyen sokan nem ismerik Főiskolánk történetének legfontosabb változásait, legjelentősebb eseményeit.

Az iskola lényegét, funkcióját nagyon sok tudomány (politika, iskolapolitika, szociológia, történettudomány, neveléstörténet stb.) oldaláról lehet megközelíteni. Ha az iskola funkcióját, szerepét objektíven akarjuk meghatározni, akkor a Pedagógiai Lexikon (1977) sorait idézhetjük: *„Iskola: a közoktatási szervezet alsó és középszintjén a nevelési és oktatási feladatokat tervszerűen és folyamatosan ellátó intézménytípusok összefoglaló neve. Főiskola: felsőoktatási intézmény, amely valamilyen szakterületre képez gyakorlati szakembereket.”* Apáczai Csere János 1656-ban jóval emberibben fogalmazza meg véleményét: *„Az iskola tanítók és tanulók rendezett társulása, akik az emberi életkörülmények szempontjából hasznos és szükséges ismereteket tanítanak és tanulnak. A bölcsesség tüzhelyei mindig az akadémiák és a főiskolák voltak.”* Bárkit kérdezzünk is meg, hogy számára mit jelent, vagy mit jelentett az iskola, senki nem ad tudományos meghatározást. Az iskola minden ember számára életének jelentős, sokszor döntő színhelyét jelenti, meghatározott időszakot életének folyamatából, tele élményekkel, érzelmekkel, sikerekkel és kudarcokkal, feladatok megoldásának akarásával, baráti kapcsolatok rövid ideig tartó, vagy egy életen át megmaradó kialakulásával, vagy éppen ellenkezőleg az emberi ellentétek, veszekedések, harag keletkezésével. Az iskola tehát személyiségünk kialakulásának, fejlődésének jelentős nevelési színtere, tele apró, napi izgalmakkal, eseményekkel s egy életen át megőrzött iskolai – jó, vagy rossz – emlékekkel. Különösen érvényes ez egy felsőoktatási intézményre, ahol 18–24 éves fiatalok készülnek fel élethivatásukra. Természetesen egy tanárképző főiskola történetének megírásakor ezt a szubjektív oldalt nem lehet érvényesíteni, hiszen az elmúlt 122 év

alatt hány generáció, hány egyéni emberi élet, sors színhelye volt a tanárképzést szolgáló épület. Ady mellett idéztem azonban később két egyetemi tanár visszaemlékezését: Greguss Pálét, aki az intézmény diákja, majd tanára; s Ábrahám Ambrusét, aki az intézmény tanára, majd igazgatója lett. Jó lenne és jó lett volna, ha minél többen írták volna meg életük történetének azt az időszakát, amit főiskolai hallgatóként, tanárként, dolgozóként, igazgatóként eltöltöttek az intézmény falai között.

Mielőtt Főiskolánk történetének részleteire rátérek, szükségesnek látom, hogy a 122 év eseményeinek, fejlődésének néhány általános vonását kiemeljem, amelyek segítséget adnak a részletek jobb megértéséhez is.

1. Főiskolánk fejlődésének három nagy korszaka volt: 1873–1928-ig, majd 1928-tól 1947-ig, s végül 1947-től napjainkig (1996-ig).

2. 1928-ig nem egy Főiskola történetét kell vizsgálnunk, hanem kettőét: a Polgári Iskolai Tanárképző Intézetét és a Polgári Iskolai Tanárképző Intézetét. Neveléstörténeti pontatlanság – és igazságtalanság –, hogy általában megfeledkezünk a Polgári Iskolai Tanárképző Intézet történetéről, jóllehet ugyanolyan önálló intézet volt – külön tanári karral, épülettel, tantervvel stb. – mint

A Pedagógium (ma: Testnevelési Egyetem) épülete Budán

a Tanárképző Intézet. Igaz, a két tanárképző intézet nagyon összehangolta tevékenységét, de nem mondhatjuk azt, hogy a vezető szerep, a pedagógia reformok mindig a Tanárképző tanári karától indultak el, sőt nagyon sok kezdeményezés, reformterv éppen a Tanárképző Intézet tanári karában fogalmazódott meg. Mind a két intézet tanári karában jelentős, nagynevű pedagógusok, tudósok tanítottak: pl. a Tanárképző Intézetben: *Zirzen Janka, Kaszner Janka, Horger Antal, Tolnai Vilmos, Berzeviczy Gizella* stb., a Tanárképző Intézetben: *Gyertyánffy István, Kiss Áron, Vángel Jenő, Koch Ferenc, Imre Sándor, Gyulai Ágost, Bartalus István* stb.

Az Erzsébet Nőiiskola (ma: Teleki Blanka Gimnázium) épülete

3. Mind a két tanárképző intézet 1928-ig beletartozott egy iskolakomplexumba: a Polgári Iskolai Tanárképző Intézetet az Erzsébet Nőiiskolába – az elnevezést 1898-ban vette fel, a meggyilkolt Erzsébet királyné emlékére, aki budapesti tartózkodásai alkalmával többször is felkereste az Intézetet –, amely magában foglalta a Polgári Iskolai Tanárképző Intézet mellett a gyakorló polgári iskolát, valamint az elemi iskolai tanítónőképzőt is. A Polgári Iskolai Tanárképző Intézet pedig a Paedagogium része volt. Az elnevezést – német mintára – az Intézet első igazgatója, Gyertyánffy István (1834–1930) adta az általa vezetett iskola-egységnek, amely az 1868. XXXVIII. tc. valamennyi iskolatípusát felölelte, tehát az elemi iskolát, a polgári iskolát, a tanítóképző-intézetet, a polgári iskolai tanárképzőintézetet, majd a tanítóképzőintézetű tanárképzőt is.

4. A két tanárképző intézet sajátos helyet foglalt el a magyar közoktatástípus szervezetében. Történetüknek egyik jellemző vonása volt az, hogy a két intézet tanári kara állandó küzdelmet folytatott intézetük társadalmi, erkölcsi, jobbi, anyagi elismertetéséért, a ténylegesen betöltött felsőoktatási funkciók, feladatok elfogadtatásáért. Érdemes idézni Gyertyánffy István tanévnyitó beszédét 1897. őszén: *„Ez az intézet ugyanis mindig több volt, mint amennyinek látszott s mint amennyire azt mások felbecsülni jónak látták. Azt, hogy a polgári iskolai tanítóképző tényleg főiskolai feladatokat teljesít s így tényleg ennek a jellegével bír is, letagadni ugyan semmiképpen sem lehetett, de azért intézetünk a főiskolák sorában az őt oly méltán megillető helyet elfoglalnia mindaddig még nem lehetett. Az elemi tanítóképzők sorában voltunk és vagyunk elrejtve még mind e mai napig... Az elemi iskolai tanítóképzők nem igen jó szemmel nézték ennek az intézetnek az ő sorukból a főiskolák szintjére való fölemelkedését. Más oldalról a tanárképzéssel foglalkozó egyetemek és főiskolai rangú szakiskolák úgy tekintenek le a Paedagogiumra, mint ahogy a főúri körök szoktak a fölcseperedetekre, az u.n. parvenüikre. Nem*

ismerik ugyan a polgári tanítóképzőt, de amikor ennek a főiskolai jellegéről van szó, ebben nem tudnak egyebet látni üres címkórságnál, egy mosolyra keltő nagyzási hóbornál.” Minden aktualizálás erőltetése nélkül megállapíthatjuk, hogy Főiskolánk történetének egyik fontos eleme – már létrejöttétől fogva – az egyetemekkel való szüntelen hadakozás, vita. Ennek oka alapvetően társadalmi volt. A Polgári Iskolai Tanítóképző Intézetekbe csak tanítói képesítéssel rendelkezőket vettek fel. Mivel a tanítóképző intézetekbe a magyar társadalom középrétegeinek – iparosok, parasztok – gyermekei kerültek, ezért a tanárképzőbe is ezek a tanulók jutottak be. A tanítói képesítéssel nem lehetett egyetemre bejutni. A jó képességű tanulók továbbtanulási lehetősége csak a polgári iskolai tanárképző lehetett. Egyetemre viszont csak gimnáziumi érettségivel lehetett kerülni, a gimnáziumok s így az egyetemek és a Polgári Iskolai Tanárképző Intézet közötti ellentéteknek ez volt a legfőbb oka.

5. A Polgári Iskolai Tanárképzők hallgatói a társadalmi felemelkedés útján zömében első értelmiségiek voltak. Mind a két tanárképző intézet nagy gondot fordított hallgatóinak minőségi kiválogatására. Ez egy társadalmi, iskolai szelekció folyamat része is volt: az elemi iskolából a legjobbak mentek polgári iskolába, onnan a legjobbak a tanítóképzőbe és ismét a legjobbak a polgári iskolai tanárképzőbe, s befejezéseként a legjobbak a tanítóképzőintézeti tanárképzőbe, az ún. Apponyi Kollégiumba. Nem véletlenül mondja tehát Ábrahám Ambrus, hogy a Főiskolán tehetséges tanulókkal találkozott. A tanárképzés minősége – kevésszámú hallgatósággal – mindig erőssége volt a Polgári Iskolai Tanárképzőnek, 1947-től kezdve a közoktatáspolitikai feladatok megváltozása miatt – a nagylétszámú hallgatóságot az általános iskola szaktanár-hiánya igényelte – a képzés minőségi színvonalának megtartása már jóval nagyobb nehézséget jelentett.

6. Főiskolánk – és jogelődjei – nemcsak a magyar közoktatástígy szervezetének voltak jelentős intézményei. Képzési céljának megfelelően természetesen a tanárképzés volt legfontosabb feladata s ezen belül is a gyakorlati képzés volt legfőbb erőssége. Ezt még az egyetemek is kénytelenek voltak elismerni, amikor összehasonlították az egyetemek tanárképzési gyakorlatával. Szerepe a tanárképzésben annál inkább is kiemlendő, mivel 1947-ig az ország egyetlen polgári iskolai tanárképzője volt, s a kiegyezéstől induló dualizmus korának valamennyi polgári iskolai tanára itt kapta tanári diplomáját. E tanárképzési funkció magasszintű teljesítése mellett azonban jelentős volt az intézmény szerepe a magyar tudományos életben is. A magyar tudománytörténetnek fontos dokumentumai – a sajnos kevésbé vizsgált és elemzett – szaktudományi tantervek, programok. A tanári kar mindig fontosnak tartotta, hogy a szaktudományi képzésben lépést tartsanak az adott szaktudomány fejlődésével, legújabb eredményeivel. Az akkori – 1873–1947 – közoktatáspolitikai elveknek megfelelően a két intézet nagyfokú önállósággal rendelkezett, s így a szaktudományos tantervek, programok kidolgozása az egyes szaktanárok feladata volt, melyeket a tanári kar nagyon gondosan vitatott meg. Tudománytörténeti szempontból tanulságosak ezek a viták, tantervi és program-tervezetek, és az elfogadott tantervi anyagok. A társadalmi igényeknek megfelelően tettek javaslatot új szaktudományok, szakpárok bevezetésére s iktatták be az új tudományos ismereteket tanterveikbe. Sajnos, elgondolásaik megvalósítása sokszor évekre, sőt évtizedekre megfeneklett a minisztérium ellenállásán. Tudománytörténeti szempontból kell kiemelni azt is, hogy a tanárok jelentős tudományos tevékenységet is folytattak, s így a magyar tudománytörténet kiemelkedő egyéniségei is voltak. Méltánytalanság volna bárkit is kiemelni az egyes szaktudomány művelői közül, de a filozófia, pszichológia, pedagógia mellett valamennyi szaktudomány területén találunk nagynevű tudóst. Sajnos, nem minden tanszék foglalkozik kellő alaposással e jelentős tanárok tudományos munkásságának elemzésével, értékelésével. Tekintettel arra, hogy e tanárok többségének útja a Főiskoláról az egyetemre vezetett, munkásságuk feldolgozásával főleg az adott egyetemek foglalkoznak. Pedig valamennyi tanár

tudományos kutatását a Tanárképző Főiskolán kezdte meg, itt alapozta meg tudományos hírnevét s eredményei alapján lehetett egyetemi tanár.

7. Foglalkozni kell a polgári iskolai tanárképző intézetek felépítésének, képzési rendszerének strukturájával is, mivel különleges helyet foglaltak el a magyar közoktatásügy rendszerében. Új intézmények voltak, történeti előzmények nélkül. Kidolgozásában jelentős szerepe volt Gyertyánffy Istvánnak, aki először Eötvös József (1813–1871), majd utóda, Trefort Ágoston hatékony és segítő támogatásával hozta létre a magyar tanárképzésnek ezt a fontos típusát. Az egyetemek és a két főiskola közötti kezdetektől meglévő ellentétek gyökere nemcsak a képzési célok és művelődési tartalom eltéréseiben voltak, hanem a képzés strukturájában is. Gyertyánffy következetesen hangsúlyozta a két tanárképzés – az egyetemi és a polgári iskolai – közötti különbségeket. 1882-ben írja: *„Az egyetem már csak azért sem képes megoldani a tanárképzés és nevelés feladatát, mert az tudvalevőleg semmit sem törődik a neveléssel. A polgári iskolai tanítóképző pedig főleg ezáltal igyekszik elérni célját.”* Öntudatosan állapítja meg: *„Nem dicsekszünk azzal, hogy ismernők egész Európa tanügyét, de abból, amit belőle ismerünk, bátrak vagyunk megkockáztatni azt az állítást: aligha létezik Európa kulturállaiban hasonló iskola, mely az összes népoktatási intézeteket egy oly organicus egészet képező kapcsolatban mutathatná fel, mint a miénk.”* Nyilvánvaló, hogy Gyertyánffy az intézetek megszervezésekor alapul vett európai tanárképzési modelleket. Több éven át tanulmányozta külföldi útja során például a svájci tanító és tanárképzés rendszerét. A Paedagogium elnevezést a német tanító- és tanárképzés elnevezéséből vette át. A képzési rendszernél azonban kétségkívül a francia École Normale Supérieure szervezeti felépítését érvényesítette. Ezt azért kell hangsúlyozni, mivel a magyar felsőoktatás az 1777. évi I. Ratio Educationistól kezdve porosz modellt követett. A polgári iskolai tanárképzők a tanárképzés francia modelljét próbálták érvényesíteni, ahogyan ezt Magyarfalvy Lajos *Gyertyánffy István és a budai Paedagógium* című, 1968-ban megjelent könyvében is kiemelte. Nem véletlen tehát, hogy az egyetemek és polgári iskolai tanárképzés között kialakult ellentéteknek olyan mély elvi okai voltak. Igaz, Kovács János az intézet kiváló tanára még 1913-ban is azt fogalmazta meg, hogy az intézet *„külföldi minta nélkül, egy megérett szükséglet kielégítéséül szerveztetett czelölt 40 évvel”*, de a nevelési, képzési célkitűzések egyértelműen bizonyítják a francia tanárképzés hatását. Mint láttuk, Gyertyánffy a polgári iskolai tanárképzésben a szaktudományi képzés mellett nagyon fontosnak tartotta a nevelést és a gyakorlati kiképzést. Ezek érvényesítése érdekében dolgozta ki a Paedagogium iskolaszervezeti koncepcióját: *„Ha tizenöt éven keresztül élhet a növendék a tanítóképző légkörében, annak szellemi konyhájából (4 évig a gyakorló elemi iskolában, 4 évig tovább a gyakorló polgári iskolában, innen 4 évig az elemi iskolai tanítóképzőben s innen megint 3 évig a polgári iskolai tanárképzőben), így szakadatlanul összevágó tantervek és módszerek szerint nevelhetjük itt az intézetben embereinket. Nem jobb és megfelelőbb képzés lenne-e ez, mint bármi másféle egyetemi tanfolyam? Hol az az intézet ma Európában, amely egy bizonyos tanítási-nevelési célt és rendszert az iskolák négy fokozatán keresztül ily organicus egységgel és következetességgel lenne képes érvényre emelni?”* Gyertyánffynak az az iskolarendszeri elképzelése, hogy a Paedagogium az 1868. XXXVIII. tc. valamennyi iskolatípusát egységes rendszerbe foglalja, nem valósult meg. Tanárképzési koncepciója azonban kiállta az idő próbáját. Ennek a koncepciónak lényegét még az 1928-ban végrehajtott Klebelsberg–Husztó-féle átszervezés sem merte megváltoztatni. Amikor 1945 után szükségessé vált az általános iskolai tanárképzés rendszerének kidolgozása, a több évig tartó vita a tanárképzésről végül is az ország egyetlen nagymúltú tanárképzési szerkezetét fogadta el s tette általánossá az újonnan megszervezett Pedagógiai Főiskolák (Budapest, Debrecen, Pécs) számára, oly annyira, hogy Szegeden mindenféle szerkezeti átalakítás szükségtelen volt s csak a tantervi tartalmak változtak

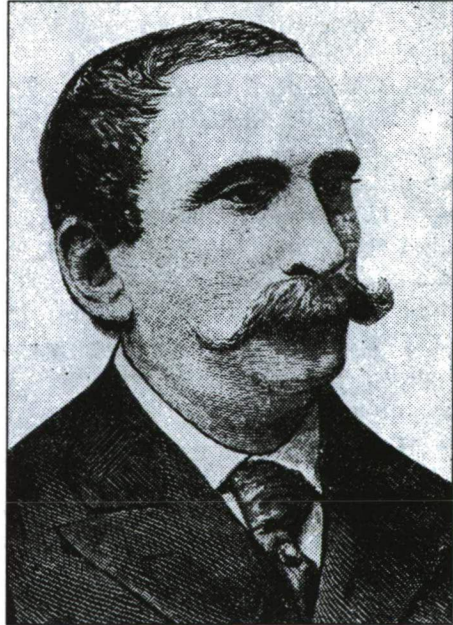
meg. Azt hiszem, nem szükséges hangsúlyozni, hogy Főiskolánknak ezt a 122 éves hagyományát meg kell őrizni az Universitas eszméjének és gyakorlati megvalósulásának időszakában is, ha ilyen hosszú időn keresztül igazolta helyességét.

Áttekintve a Főiskola 122 éves történetének főbb fejlődési sajátosságait, térjünk rá az egyes korszakok fontosabb eseményeinek bemutatására.

I. A Polgári Iskolai Tanárnő és Tanárképző Intézetek története, 1873–1928

Mindenekelőtt arra kell utalni, hogy a két intézet elnevezésében több éven keresztül bizonytalanság mutatkozott. Kezdetben a Polgári Iskolai Tanítónő, illetve a Polgári Iskolai Tanítóképző Intézet elnevezést használták, s csak később vált általánossá a Tanárnőképző, illetve a Tanárképző cím. Az Intézet fogalmát 1918-ban váltotta fel a Főiskola elnevezés. A címzés körüli zavart az idézte elő, hogy a kezdeti években mind a két polgári iskolai tanárképző egy épületben működött az elemi népiskolai tanítókat képző intézettel. A különköltözés után vált általánossá a tanári cím használata. Az egységesség érdekében a Tanárnőképző, illetve a Tanárképző Intézet fogalmát használok.

A Polgári Iskolai Tanárnőképző és a Polgári Iskolai Tanárképző Intézet létrejöttének forrása az 1868. XXXVIII. tc. által létrehozott népoktatási iskolarendszer, Eötvös József vallás- és közoktatásügyi [a továbbiakban: VKM] miniszter nagy alkotása. E törvény kiemelkedő jelentőségű a magyar közoktatásügy történetében, mivel rendezte a magyar népoktatásügy helyzetét, létrehozva a nép oktatására szolgáló iskolatípusokat: elemi iskolát, felsőnépiskolát, ismétlő iskolát, polgári iskolát és a tanítóképzőt. Mint látjuk, a törvény nem intézkedett a polgári iskolákban tanító tanárok képzéséről. Miért maradt ki? Többféle magyarázat is keletkezett a későbbi elemzés során. Az egyik értelmezés szerint Eötvös e törvényben a népoktatás számára meghatározónak a hat osztályos elemi iskolát és az erre épülő háromosztályos felsőnépiskolát tekintette. Ezek számára iktatták be a törvénybe a tanítóképzőket. Egyesek szerint a polgári iskolát csak a törvény készítésének utolsó fázisában sikerült bevenni az iskolatípusok közé s így a polgári iskolák tanárait képző intézmény már nem kerülhetett be a törvénybe. Így a két tanárképző intézet megszervezésének, megnyitásának története eléggé homályos, bizonytalan előzményekkel rendelkezik. Kétségtelen azonban az, hogy a két polgári iskolai tanárképző intézet történetét, fejlődését, sorsát mindvégig károsan befolyásolta az, hogy nem törvény, hanem csa miniszteri rendelet szabályozta működésüket. Ez okozta bizonytalan iskolarendszeri helyzetüket is a tanárképzés, illetve a magyar közoktatás rendszerében. Annak ellenére, hogy felsőoktatási képzési, oktatási feladatokat oldottak meg – éppenúgy, mint az egyetemek – mégsem tekintették őket az egyetemekkel egyenrangú felsőoktatási intézménynek. Gyertyánffy azt sérelmezi még 1897-ben is, hogy „az elemi tanítóképzők sorában voltunk és vagyunk elrejtve még mind e mai napig.” E törvényen-kívüliség természetesen kihatott a két intézet tanárainak

Gyertyánffy István

egyetemek – mégsem tekintették őket az egyetemekkel egyenrangú felsőoktatási intézménynek. Gyertyánffy azt sérelmezi még 1897-ben is, hogy „az elemi tanítóképzők sorában voltunk és vagyunk elrejtve még mind e mai napig.” E törvényen-kívüliség természetesen kihatott a két intézet tanárainak

társadalmi, erkölcsi, anyagi megítélésére is, a tanárok fizetési fokozatának megállapítására, de befo-lyásolta végzett hallgatóinak, mint polgári iskolai tanárkönekek és tanároknak az értékelését is. Ez a helyzet tette lehetővé Klebelsberg Kunó (1875–1932) számára 1928-ban is azt, hogy egyszerű miniszteri rendelkezéssel helyezze le a két főiskolát Szegedre s hajtsa végre a szervezeti átalakítást. Érdemes itt megemlíteni, hogy amikor 1947-ben megszervezték az általános iskolai tanárképzés céljára létrehozott pedagógiai főiskolákat, ugyancsak mellőzték a törvényi szabályozást és csak miniszteri rendelet mondta ki e fontos képzési célokat szolgáló főiskolák működését – mind a mai napig.

Tekintettel arra, hogy nincs írásos hiteles dokumentum a két polgári iskolai tanárképző intézet megszervezésének előzményeiről, csak feltételezéseink lehetnek. Kétségtelen, hogy Gyertyánffy Istvánnak nagy szerepe volt abban, hogy felismerte az 1868. XXXVIII. tc. mulasztásából bekövetkezett közoktatásügyi problémát: a polgári iskolák tanárképző nélkül maradtak. Erre pedig annál nagyobb szükség lett, mivel a felsőnépiskolák nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, egyre jobban elnéptelenedtek, a polgári iskolák viszont fokozatosan megerősödtek, népszerűkké váltak. A minisztérium úgy igyekezett megoldani a helyzetet, hogy középiskolai tanárokat helyezett a polgári iskolákba, illetve a budai tanítóképző-intézet et megbízta azzal, hogy a jelentkező tanítókat képesítő vizsgával minősítse a polgári iskolai tanárságra. Egyik megoldás sem felelt meg azonban a polgári iskola speciális képzési célkitűzésének. Egyre sürgetőbb volt tehát az önálló tanárképzés megszervezése. S ebben jelentős szerepe volt Eötvös József és Gyertyánffy István szoros kapcsolatának. E kapcsolatnak nincs irattári nyoma, azonban sok személyes beszélgetés készítette elő a polgári iskolai tanárképzés gondolatának valórváltását. Gyertyánffy – aki korábban a székelykeresztúri tanítóképző-intézet igazgatója volt – Eötvös révén került ki svájci és németországi tanulmányútra, ahol elsősorban a tanítóképzés rendszerét vizsgálta. Székelykeresztúrról helyezik a budai tanítóképzőbe, s – Eötvös 1871-ben bekövetkezett halála után – Trefort Ágoston miniszter közvetlen, megbízható munkatársa lett. Az új miniszter hathatós támogatásával és segítségével folytatja Gyertyánffy a polgári iskolai tanárképzés szervezeti és tartalmi rendszerének előkészítését.

Ilyen előzmények után került sor az 1873/74. tanévben a Polgári Iskolai Tanárkönekek, illetve a Polgári Iskolai Tanárképző Intézet működésének megindítására. Gyertyánffy, az Intézet első igazgatója, erről így ír: „Az 1873/74. iskolai évben nyitattott meg épp oly csendben, mint amilyen szerény eszközökkel az ország első és egyedüli polgári iskolai tanítóképzője. Nevezetes kulturális esemény volt ez, melyet akkor még kevesen tudtak a maga érdeme szerint méltányolni, minek okát leginkább abban kereshetjük, hogy az új intézet a budai állami tanítóképzőből nőtt ki.” Az egy épületben működő tanító- és tanárkönekek Gyertyánffy volt az igazgatója. A Pesten megnyílt Polgári Iskolai Tanárkönekek Intézet igazgatójának Zirzen Jankát nevezi ki a miniszter. A két intézet megnyitását elrendelő miniszteri leiratot – tehát nem törvényt – Trefort Ágoston 1873. január 15-én írta alá. Zirzen Janka azonban már 1872-ben elkészíti az intézet szervezetének tervezetét, s kiválasztja az intézet tanárait. A Polgári Iskolai Tanárkönekek Intézet az 1873/74. évi tanévet 10 tanárral és 9 hallgatóval kezdi meg, a

Zirzen Janka

Polgári Iskolai Tanárképző Intézet pedig a felvételi hirdetésre jelentkezett 29 hallgatóból 17-et vesz fel: nyolcat a nyelv- és történettudományi szakcsoportba, hetet a mennyiségtan–természettudományi szakcsoportba, kettőt pedig a művészeti szakcsoportba. A tanári kar létszáma itt 13 volt.

Az első évek mindkét intézetben a tanárképzés szervezeti és tartalmi kérdéseinek kimunkálása voltak. A képzési idő mindkét intézetben 1873/74. tanévtől az 1881/82. tanévig kétéves volt, és két szakcsoportban nyújtott szakmai képzést: (1.) nyelv- és történettudományi szakcsoportban és (2.) a mennyiség- és természettudományi szakcsoportban. Ezekhez szervezték később a zenei–rajzi és ipari szakcsoportokat. E szakcsoportokat azonban később más intézetekhez csatolták.

Milyen szervezeti és tartalmi feladatok vártak a két intézet igazgatójára és tanáira? Évekig nagy gondot jelentett az, hogy a polgári iskolai tanárképző közös épületben volt az elemi iskolai tanítóképzővel. Többszöri átköltözés után sikerült mindkét intézetnek önálló épületbe költözni. A Polgári Iskolai Tanárképző Intézet Budán kapott helyet a jelenlegi Testnevelési Egyetem épületében. Itt ma is több dombormű, emléktábla őrzi az 1878-ig működő tanárképző intézet tevékenységét. A Polgári Iskolai Tanárképző Intézet Pesten talált végleges otthonra, a jelenlegi Teleki Blanka Gimnázium épületében. Az iskola tanári kara ma is ápolja a nagynevű előd emlékeit, gyakran rendeznek emlékülést, iskolatörténeti kiállítást. Sajnos, a szegedi jogutód kevés gondot fordít a hagyományok felelevenítésére, megőrzésére, nyilvánosságra hozására, állandó kiállítás megszervezésére. Gondot jelentett a két intézetnek az állandó, saját tanári kar megteremtése is. Évekig óraadók látták el az oktatómunkát. Ez tarthatatlan állapot volt; s az is, hogy a polgári iskolai tanárképzőben az elemi iskolai tanítóképző tanárai tanítsanak. Lassan sikerült jónevű tanárokból létrehozni a két intézet saját tanári karát s ezzel kiépítve az egyes szaktudományi képzést szolgáló tanszéki rendszert. Igaz, ekkor még a tanszékek oktatója az illetékes szaktanárból állt csupán, így egyszemélyes tanszékek voltak. az 1870-es évek közepétől minden évben sor került egy-egy tanszék megszervezésére. Szervezési feladatot jelentett a tanárjelöltek képzésére szolgáló gyakorló polgári iskolák létrehozása is. Nem kevésbé nehéz feladatot állított az új tantestületek elé a tartalmi anyag kimunkálása: az oktatás-képzési célok megjelölése, a két szakcsoport tantárgyi összetételének megalkotása, az egyes szaktudományok tantervi tartalmának évfolyamokra osztása, a követelményrendszer megfogalmazása, az egész évi oktatási, nevelési, képzési folyamat megtervezése. Mivel valóban egyetlen ilyen jellegű tanárképzési intézmények voltak, elismerést érdemelnek azért a gondos és szakszerű munkáért, amelyet évek hosszú során végeztek, amíg az oktatás-képzés rendszere kikristályosodott. Munkájuk értékét az is igazolhatja, hogy lényegében jelenlegi tanárképzési rendszertünk is ezeken a jól átgondolt alapokon nyugszik. Külön feladatot jelentett a képzési folyamatot lezáró képesítővizsgálati követelmények kidolgozása. Az 1868. évi XXXVIII. tc. – mint már láttuk –, nem gondoskodott a polgári iskolai tanárok képzéséről, de a 103. §-ban azonban előírta a képesítést: „*Akik felső népiskolai és polgári iskolai tanítói állásra akarják magukat képesíteni, azoknak a felső népiskola vagy polgáriiskola tantárgyaiból és azoknak tanítási módszeréből, a kormány által arra rendelt hatóság előtt, még egy szigorlatot kell kiállniuk.*” A képzés nélküli képesítő vizsgálatot kellett felváltania a kétéves képzési folyamatra épülő tanárképesítő vizsgálattal. A külön épületben, külön tanári karral dolgozó két polgári iskolai tanárképző intézet tanári kara sok tervezetet készített és sok közös megbeszélésen dolgozta ki mind a szaktárgyi, pedagógiai, pszichológiai, gyakorlati képzési tantervi anyagot, valamint a képesítővizsgák tartalmát és rendszerét. A tantervi anyag kimunkálásával együttjárt az egyes szaktanszékek felszerelésének, szertárainak létrehozása is. Valamennyi tanszék nagy gondot fordított arra, hogy a kor színvonalán álló könyvekkel, szemléltető eszközökkel rendelkezzenek. Több tanszéknek, elsősorban a

társadalomtudományi tanszékeknek, állományában ma is megtalálhatók az egykori Paedagogium értékes könyvei.

Gyertyánffy az 1875/76. tanévvel kapcsolatban állapítja meg: „*Ez iskolai évben kezdődik tulajdonképpen intézetünk belső organikus fejlődése.*” Egyre jobban külön kezd válni tevékenységük az elemi iskolai tanítóképzőtől. Az 1875. évi 21 998. számú miniszteri rendelet – felügyeleti szervként, ami eddig is létezett, de közösen az elemi iskolai tanítóképzővel –, most a polgári iskolai tanárképzők külön-külön is önálló igazgatótanácsot kapnak. Gyertyánffy ezt az intézkedést így értékeli: „*Ez intézkedés csupán a kinevezett egyének személyiségénél fogva is elegendő biztosítékul szolgálhatott arra nézve, hogy az intézet felvirágzásának egyik fő tényezője lehessen.*” A nevelési feladatok hatékonysága érdekében nagy hangsúlyt fektettek az internátus megszervezésére. Gyertyánffy ezzel kapcsolatban ezt jegyzi meg: „*Eddigi reform-törekvéseink legnagyobb részben a tanítási gépezet fokozatos javítására voltak irányozva. De a nevelés nemcsak a tanításban áll. A fiatal emberek jó tanítókká egyáltalában nem annyira taníttatnak, mint inkább neveltetnek. A nevelési eszközök között első helyen kell megemlítenünk a jó háziás élelmezéssel ún. köztartással egybekapcsolt benlakást, mely egy gyakorlati pedagógus vezetése alatt, egy családdá fűzse össze az egy cél felé törekvő növendékeket.*” Ilyen nevelési megfontolás alapján is szorgalmazzák a házi ipari szakcsoport megszervezését. Ezzel Trefort közoktatáspolitikai célkitűzését is támogatni igyekeztek, mivel a miniszter a népnevelés egyik fontos eszközének tekintette a munkára nevelést, az ipari fejlődést szolgáló iparos szakemberek képzését. Gyertyánffy nagy meggyőződéssel írja az ipari szakcsoport kimunkálásának időszakában: „*Az iparoktatásnak nézetünk szerint először és mindenek felett a polgári iskolákban kellene megszerezni a biztos talajt, mert csa innen fog ez mint megannyi gócpontokból szétterjedni a polgári életkörökbe, sőt a népiskolákba is.*” Ennek megfelelően már az 1876/77. tanévben kidolgozzák az iparoktatás tantervi anyagát. Az ipari szakcsoport megszervezésére azonban csak az 1881/82. tanévtől kerül sor, amikor a polgári iskolai 1879. tantervébe is felvették az iparoktatást tantárgyként.

Az egyes szaktanszék kialakulásával kapcsolatban a kezdeti lépések az 1875/76. tanévben történnek. Ekkor nevezik ki a meghirdetett pályázat alapján a magyar nyelv és pedagógia tanárát (ugyanazon személy), a természettudományok (természetrajz és vegytan) tanárát. A földrajz és a történelem tanszékre meghirdetett pályázat nem vezetett eredményre. A háziipar tanárát az 1876/77. tanévben nevezik ki. Az 1877/78. tanévben töltik be a földrajz és a történelem tanszék tanári állásait, az 1879/80. tanévben pedig a matematikai tanszék tanára nyer kinevezést.

A tanári képesítővizsgálat szabályrendeletét – többszöri átdolgozás után – a miniszter 1877-ben fogadja el, a gyakorló polgári iskola pedig 1879 szeptemberében kezdte meg működését.

Az első évek ilyen szervezési munkálatai során – elismerve a két tanárképző intézet eredményes nevelő és oktatómunkáját –, jelent meg a miniszter 1879. évi 16 014 számú rendelete az intézetek továbbfejlesztéséről, melyet Gyertyánffy a tanárképző intézetek „magna chartájának a genesisének” nevezett. A rendeletben a következőket olvashatjuk: „*A budai polgári iskolai tanítóképezde mostani állapotában legalább egyelőre továbbra is meghagyatik. Erre nézve azonban meghagyom Nagyságodnak, hogy jövőre az ide belépő tanítványok számát 45-50-nél többre száporodni ne engedje, s a szám oszolja meg a szakcsoportok első és második osztályaiban. Meghagyom továbbá, hogy a nyelv-történelmi, valamint a mennyiség-tervezettudományi és a művészeti szakcsoportokba leendő felvételeknél a legszigorúbb körülményekkel járjon el. Nevezetesen főképpen tartsa szem előtt, hogy az elemi tanítóképezdét végzett s már tanítói oklevéllel bíró egyének közül csak kiváló jeles tehetségűek és jól készültek vétessenek fel.*” Bár a miniszteri rendelet csak a budai intézetről szól, természetes, hogy intézkedései a Polgári Iskolai Tanárképző Intézetre is vonatkoznak.

A két intézet és az egész magyar közoktatásügy története szempontjából jelentős volt az az elgondolás, amelyet a két intézet az 1877/78. évi tanévben fogalmazott meg. Ez pedig a tanítóképző-intézeti tanárok képzésének gondolata. Kialakult gyakorlat volt, hogy egy-egy kiemelkedőbb hallgatót az internátusban tanárként alkalmaztak. Ezzel kapcsolatban Gyertyánffy ezeket írja: *„Erős meggyőződés, hogy ez a legjobb előkészítések egyike a tanítóképezdei tanári pályára. Adassanak meg csak ez eszme továbbfejlesztéséhez szükséges tényezők, és intézetünk a tanítóképezdei tanárok képzésének kérdését is egy igen jelentékeny lépéssel fogja előbbre vinni. Polgári iskolai tanítóképezdénk növendékei közül eddigelé már mintegy 6-an alkalmaztattak állami tanítóképezdei segédtanárokkul.”* Így született meg – ismét az École Normale Supérieure mintájára – a magyar közoktatásügy egy kiemelkedő tanárképző intézménye: a tanítóképző intézeti tanárképzés, a később Apponyi Kollégiumként emlegetett tanárképzési rendszer. Neveléstörténeti igazságtalanság, hogy az Apponyi Kollégium értékelése elmarad az Eötvös Kollégium mögött. Az 1976-ban megjelent Pedagógiai Lexikon is ezeket írja: *„A régi Eötvös Kollégiumot Eötvös Lóránd javaslatára a párizsi École Normale Supérieure mintájára 1895-ben alapították.”* Mint láttuk Gyertyánffy István 1882-ben megjelent munkájában a tanárképzési modellről már 1877-ben említést tesz – mint meglevő gyakorlatról. Igaz, az Eötvös Kollégium és az Apponyi Kollégium között szervezeti formákban, tartalmakban, képzési folyamatban voltak lényeges eltérések, azonban a történeti elsőség Gyertyánffyk érdeme.

A szervezeti keretek kialakulása után a két intézet tanári karának legfontosabb feladatai közé tartozott a képzés tartalmának reformálása. A tantervek anyagának módosítása, a legújabb tudományos eredmények beiktatása, az oktatási tapasztalatok alapján átcsoportosítása az egyes tanszéknek és a tanárikar üléseinek állandó napirendi pontja volt. Az oktatás és képzés minőségi megjavítása érdekében a tanárikar javaslatot tesz az addigi kétéves képzésnek háromévéssé tevésére. Ezt több okkal is alátámasztják:

1. a hallgatóknak a két év csak arra elég, hogy a sok tananyagot elsajátítsák, de a megtanult tárgyak feldolgozására nincs idejük; 2. a két év alatt a hallgatóknak nincs módjukban a főváros kulturális intézményeinek megismerése; 3. a két év alatt a gyakorló iskolában csak egy-két alkalommal taníthatnak, mert többre a sok tanulás miatt nincs idejük; 4. az ipari szakcsoport hallgatói két év alatt nem tudják megszerezni a szükséges kézügyességet. Ezekhez hozzájárult még az is, hogy 1879-ben a minisztérium az addig hároméves elemi iskolai tanítóképzést négy évre emeli fel, s így a tanári kar indokoltnak látja a polgári iskolai tanárképzés idejének a felemelését is. A minisztérium a tanári kar érveit elfogadja s így az 1881/82. tanévben megindul a hároméves képzés. A szakcsoportok összetételét nem változtatják meg, de jelentős átalakítást hajtanak végre valamennyi szaktudomány tartalmában.

Azzal, hogy a társadalomtudományokat, illetve a természettudományokat két szakcsoportba fogták össze, nehéz feladat elé állították a szaktanárokat is, és természetesen a hallgatókat is. A nyelv- és történettudományi szakcsoport az alábbi tárgyakat ölelte fel: 1. nevelés- és tanítástan, pszichológia, tanítási gyakorlatok; 2. magyar nyelvtan, irálytan, irodalomtörténet; 3. német nyelvtan és irodalom; 4. földrajz; 5. történelem; 6. statisztika és jogi tantárgyak. Érdekes, hogy a heti órák száma nem volt magas: az első tanterv időszakában (1873–74-től 1876–77-ig) az I. évfolyamon 15; a II. évfolyamon 24. A második tanterv időszakában (1877–78-tól 1880–81-ig) az I. évfolyamon 20, a II. évfolyamon 22. A hároméves képzésre történő átállásnál (1881–82-től 1920–21-ig) az I. évfolyamon 15, a II. évfolyamon 18, a III. évfolyamon 11. A mennyiség- és természettudományi szakcsoport tantárgyai voltak: 1. nevelés- és tanítástan, pszichológia, tanítási gyakorlatok; 2. mennyiségtan: – betűszám- és mértan; – politikai szám-; – ábrázoló geometria; 3. könyvtel; 4. természettudo-

mány: – természetrajz; – természettan; – vegytan; – mezői gazdaságtan. E szakcsoport óraszámai így alakultak: a kétéves képzés első tantervében, az I. évfolyamon 21, a II. évfolyamon 26. A második tantervben az I. évfolyamon 24, a II. évfolyamon 29. A hároméves képzés tantervében az I. évfolyamon 26, a II. évfolyamon 25, míg a III. évfolyamon 9. Látható, hogy a legnehezebb dolguk a mennyiség- és természettudományi szakcsoport hallgatóinak volt.

1895-ben tantervi módosítást hajtottak végre, amely azonban nem érintette a két fő szakcsoportot. Megszervezték azonban a rajzi szakcsoportot, a zenei szakcsoportot és a tornászati szakcsoportot. E szakcsoportok közül a hallgatók egyet mint mellékszakközpontot a főszakjuk mellé vehettek fel. Ettől kezdve a polgári iskolai tanárképzésnek jellegzetes tantervi vonása volt a főszak mellé felvehető mellékszakközpont, amelyek a történeti fejlődés során gyakran változtak.

Az évtizedek oktatási tapasztalata alapján azonban egyre jobban megérett a helyzet a mennyiség-tervezettudományi szakcsoport differenciálására. Az 1920-ban kiadott miniszteri rendelet hosszú évekig tartó tantervelméleti viták, tanterv-tervezeti javaslatok elkészítése előzte meg. Felsőoktatáspedagógiai szempontból is nagyon értékes az a vitaanyag, amelyet a tanári testület 1913-ban készített el, s adott ki: *„Vélemények az állami polgári iskolai tanítóképző-intézet hallgatóinak ügynevezett tanulmányi túlterheléséről.”* Kovács János, az intézet tanára már 1899-ben megállapította: *„A legnagyobb bajt a nagy szakcsoportok jelentik. A hallgatók a legtelteljes mértékben túl vannak terhelve, a követelményeknek eleget tenni teljes lehetetlenség. Szükséges a nagy szakcsoportok különválasztása s több új tanszék létrehozása.”* Azonban még 1905-ben – külső szakemberek is – azt voltak kénytelenek megállapítani: *„A szakcsoportok nagyon sok tárgyat ölelnek fel, s ha kevesebb tárggyal foglalkozik a jelölt, akkor szaktárgyaiban alaposabb és mélyebb ismereteket szerezhethet. A tanterv a budai Pedagógiumban - különösen a nyelvi szakon - páratlan a kulturállamokban.”* 1918-ban ismét nem az intézet tanára állapítja meg a Pedagógium reformjával kapcsolatban: *„A mai kor a differenciálódás és a specialisták kora, mely elől a tanárképzésnek sem lehet kitérni. Merő abszurdum szaktudást nyújtani ott, ahol egymáshoz nem illő tanulmányok egész halmaza nehezedik a hallgatóra és megemésztett tudás helyett konfuziót eredményez a tanítás.”*

Ezért látja szükségesnek a tanári kar, hogy alapos elemzéssel vizsgálja meg a túlterhelés problémáját. Az 1913-ban megtartott vita egyedülálló az akkori felsőoktatási pedagógiában, és a magyar neveléstörténetben. Tisztelettel adózhatunk a tanári kar pedagógiai, pszichológiai felkészültségének, felelősségtudatának, nagy tanárképzési tapasztalatának. A legmodernebb szaktudományi, pedagógiai, pszichológiai elvekkel vizsgálják a szakcsoportok összetételének, illetve differenciálásának indokait és lehetőségeit. A vita során nagyon sok tantervelméleti, oktatáspedagógiai- és pedagógiai kérdés, a tanári hivatásra nevelés célkitűzése, tantárgypedagógiai-módszertani probléma vetődött fel. Érdemes e vita anyagából néhányat kiemelni. Imre Sándor például megállapította: *„A polgáriskolai tanárképzőknek főiskolai volta a tudományos munkának nem az egyetemi oktatás teljességét jelenti. Itt a polgári iskolai tanárnevelés a feladat, amelynek ugyan csupán tudományos alapon tehetünk eleget, de magunk külön tanulmányait mindnyájunk közös feladatának elébe tenniünk, csupán intézetünk céljának veszélyeztetésével lehet.”* Goldzieher Károly szögezi le: *„Hallgatóinkat egész neveltetésük és a pedagógiai munkára való*

• Imre Sándor

selectiójuk vezetni abban, hogy a tudományos megalapozás mellett érdeklődésük különösen a metodikai kérdések iránt fejeződik ki. Míg az egyetemi hallgató alig törődik azzal, hogy a nyert anyagot milyen módon fogja későbbben tanításaiban értékesíteni, addig a Pedagógium hallgatóiban ez a szempont erősen dominál.” Kovács János így fogalmazza meg a szakcsoportok differenciálásának szükségességét: „Ha a felnőtt, egészséges fiatalember hivatászerű tanulmányaira naponként 6 órát, sőt ha naponként 10 órát fordít is, az nem túlságot. Sőt szükséges ennyi, hogy tanulmányaiba kellően beledolgozza magát. De napenkénti 10, vagy akár 12 órai munkával sem érheti el azt az elmélyedő beledolgozást, mert tanulmányainak sokfélesége, sőt heterogén volta ezt lehetetlenné teszi, akkor előáll a szellemi túlterhelés olyan alakja, amelyen a tanulmányi időnek se intenzív, sem extenzív kiterjesztésével segíteni nem lehet. Intézetünk tanulmányi rendszerében a két szakcsoport mindegyiket sokféle és részben heterogén tárgyat ölel fel.” Vangel Jenő így vélekedik: „A hallgató éjjel-nappal küszköd, siet, izgatódik, s aztán csodálkozik, hogy az agyveleje nem veszi fel a tanult anyagot. Nem képes megérteni az illető tárgy tartalmát, mert mindig csakis egyes kisebb, legfrissebben tanult részek lebegnek emlékezeté előtt, a többi pedig gyorsan elröpi és mire lekollokvált, vagy vizsgázott volna, akárhányszor ismereteivel ott van, ahol a kollokvium, illetőleg a vizsgálat előtt volt, vagyis lelke fáradt, sorvadoszó és minden szellemi munkától irtózó, testileg és szellemileg kimerült.” Gyulai Ágost más oldalról közelíti meg a kérdést: „Végzetes tévedésnek, álhumanizmuson alapuló hamis jelszónak tartom azt a frázist, mely folyton a tanulók túlterheléséről beszél. Az élet halálosan komoly dolog, s nagy és kitartó munkát igényel. Ahhoz szokni kell, meg kell tanulni megfeszíteni az erőket; nagy feladatokat betölteni, nagy célokat elérni, kemény munka nélkül nem lehet. Ilyen tanítókat kell nevelni nekünk is. Ezt pedig tanulmánybeli becézetéssel, a túlterhelés fantomja fölött kelletnél jobban aggodalmaskodva el nem érhetjük.”

A vita során többek között felvetődött még a polgári iskolai tanárképzés céljaira írt tankönyvek hiánya, a hallgatókkal szemben támasztott követelményrendszer eltérő értelmezése, egyes tanszékek, egyes tanárok túlzott, indokolatlan követelményei, a tanszékek munkájának össze nem hangolt volta, a hallgatók eltérő képességeinek megléte. Gyulai Ágost a felsőoktatási pedagógia ma is érvényes gondolatát fogalmazza meg: „A tudományos képzésnél ma már világszerte nem egyedül az előadások hallgatásában, s az ott hallottak egyszerű megtanulásában van a munka súlypontja, hanem az ezeket az előadásokat kísérő laboratóriumi és szemináriumi gyakorlatok végzésében, melyek gondolkodni, vizsgálgódní, kutatni, erejét nemesen megfeszíteni készítk a tanulóságot, s a leghatékonyabb befolyással vannak arra, hogy a tudás praktikussá, invenziózsussá váljék az ifjakban.”

E vitát követően is, 1913-tól a tanári testület sok tanterv-módosító javaslatot terjesztett fel a minisztériumba, azonban a mennyiség- és természettudományi szakcsoport differenciálását a minisztérium csak az 1920-ban kiadott 39.445/VI. számú rendeletével engedélyezi, s így térhet át a két tanárképző intézet az 1920/21. tanévtől a háromszakcsoportos képzésre.

Ezt megelőzően azonban néhány lényeges eseményre kell kitérni. A két intézet vezetésében 1873-tól személyi változások történtek. A Polgári Iskolai Tanárképző Intézetben az 1873-tól igazgató Gyertyánffy Istvánt 1897-ben Kiss Áron váltja fel, akit 1907-ben Vangel Jenő követ. 1917-ben Vangelt Imre Sándor váltja fel, aki 1919-ben először államtitkár, majd rövid időre miniszter lesz, s így őt Gyulai Ágost követi. A Polgári Iskolai Tanárképző Intézetnél 1873-tól Zirzen Janka látta el az igazgatói feladatokat 1896-ig, s helyébe Kasztner Janka lépett. 1911-ben utóda Berta Ilona lett. 1919-ben, a Tanácsköztársaság időszakában, Berzeviczy Gizellát bízták meg az intézet vezetésével, majd eltávolítása után ismét Berta Ilona veszi át az intézet igazgatását. 1920-ban Berta Ilonát

Horger Antal követi, öt néhány hónapig Tolnai Vilmos, majd egy évig Solymossy Sándor váltja fel. 1923-tól az intézet igazgatója 1928-ig Barkáts Mária lett.

A két intézet szervezeti életének alakulásához hozzátartozik, hogy 1893-ban a minisztérium létrehozta az Országos felső-, nép- és polgári iskolai tanító-, tanítónő-vizsgálóbizottságot, amelynek tagjai a magyar tudomány kiemelkedő szakemberei voltak, s melynek tagjait ötévi időtartamra bízták meg. Ugyancsak jelentős szervezeti intézkedés volt az, hogy a két intézet felügyeleti feladatait addig ellátó királyi tanfelügyelőséget a kurátor váltja fel 1898-ban. 1906-ban a kurátor tevékenységét megszüntetik, és attól kezdve a két intézet közvetlenül a minisztérium fennhatósága alá kerül.

A két intézet történetének 1873-tól két fontos oktatáspolitikai, iskolarendszertani problémája volt. Ez a két lényeges kérdés 1928-ig végigkísérte az intézetek életét, sok vitával kísérve, sok energiát lekötve, sok ellentétet létrehozva, sok szenvedélyes megfogalmazást eredményezve. Ezek egyike a polgári iskolai tanárképző intézetek főiskolai jellegének és címének elismertetéséért folytatott harc, a másik pedig a két polgári iskolai tanárképző intézet és az egyetemek közötti kapcsolat, viszony rendezése.

Mindkét probléma gyökere – mint már utaltam rá – az volt, hogy a két intézet működését nem törvény szabályozta, működésük nem törvényi alapon nyugodott. Mivel az 1868. évi XXXVIII. tc. a polgári iskolát és a tanítóképzőt a népoktatási intézmények közé sorolta, természetesnek vették, hogy a polgári iskolai tanárokat képző intézetek – törvényi szabályozás híján – szintén népoktatási intézetek. Ezt a felfogást elsősorban az egyetemek hangoztatták. Az intézetek tanári kara ezzel szemben – jogosan – azt a véleményüket szerették volna elfogadtatni, hogy az intézetükben folyó tanárképzési célnak, az oktatás, képzés követelményeinek, hallgatóinak az egyetemi hallgatókkal megegyező életkorának, az oktatás–képzés színvonalának, intézetük egész szervezési rendszere, az École Normale Supérieure-nékné mintájára berendezett szervezeti keretének megfelelően felsőoktatási feladatokat old meg, s így a két intézet helye a főiskolák sorában van. A két tanári kar nagyon sok alkalommal készíti el szervezeti szabályzatát, hogy megfeleljen a főiskolai cím elnyerésének. Javaslatokat azonban a minisztérium következetesen elutasítja, hivatkozva az 1868. XXXVIII. tc-re. A főiskolai cím elnyerése nemcsak cím kérdése volt, mivel ettől függött a két intézet tanári karának társadalmi rangja, fizetési fokozata, erkölcsi elismertsége. Nem véletlen tehát, hogy olyan elszántan és következetesen küzdöttek a főiskolai cím elnyeréséért, megnyerve nemcsak a minisztérium, de a magyar közvélemény támogatását is. Így a vita nemcsak a tanári karban folyt, hanem országos fórumokon, tanári kongresszusokon is. Eredménye azonban csak 1918-ban lett. Az előzményekből csak néhány momentumot szeretnék kiemelni. Kovács János 1913-ban az Országos Polgáriskolai Egyesület közgyűlésén így érvel: *„Sem az anyaintézet, sem működésének eredménye nem részesül az őt jogosan megillető megbecsülésben. Szervezett társadalomban minden intézménynek megvan a maga helye és amelyik nem juthat az őt megillető helyre, az folyamatosan érzi a hibás elhelyezés nyomását, többé-kevésbé súlyos társadalmi hátrányok alakjában. Polgári iskolai tanárképző intézeteink kétségtelenül főiskolai feladatot teljesítenek és még sem elismert főiskolák. Aki elfogulatlan szemmel nézi ezen intézetek felvételi feltételét, tanulmányi rendszerét, főiskolai tanításra kvalifikált tanári testületét, az előtt a napnál világosabban kell látnia, hogy főiskolákat lát maga előtt.”* 1917-ben még határozottabban fogalmaznak: *„Főiskolánk kérdésének haladéktalan rendezése ma már nemcsak a mi elodázhatalan kéréseink, hanem a munkás középosztálynak is elsőrangú joga és érdeke.”* Gyakran hivatkoznak arra, hogy a polgári iskolai tanárképző intézeteknél későbbben szervezett és hozzájuk hasonlóan főiskolai, vagy náluk kevésbé főiskolai szintű oktatómunkát végző intézetek hamar főiskolai címet és rangot

kaptak, ugyanakkor azonban a „*polgári iskolai tanítóképző 30 év óta ugyanabban az állapokban van, amiben volt*”, írják 1912-ben.

A főiskolai cím elnyerése végül is két történeti változásnak köszönhető. Az egyik tényező ezek közül szubjektív, sőt mondhatnánk véletlen tényező. A történeti változás objektív tényezőjét az 1918-ban lezajlott polgári demokratikus forradalom jelentette, amikor Imre Sándor, aki a Polgári Iskolai Tanárképző Intézetnek több évtizeden át tanára, majd 1918 márciusában igazgatója lett, a VKM-ben 1918 őszén államtitkári megbízást kapott, sőt a Tanácsköztársaságot követő kormányban néhány napig miniszter, majd újra VKM államtitkár lett. Ezután vette át újra 1919 áprilisától 1919 augusztusáig az intézet igazgatását. Államtitkári működésének egyik első intézkedése volt, hogy a polgári iskolai tanárképző intézeteknek megadta a régen óhajtott főiskolai címet és rangot. Imre Sándornak minisztériumi funkciója megadta azt a lehetőséget, hogy az egyetemek véleményét figyelmen kívül hagyva kiadja 1918. december 6-án kelt 20.406. számú rendeletét: „*A vallás- és közoktatásügyi magyar miniszter az állami polgári iskolai tanító- és tanítónőképző intézetet »Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolákká« átszervezte és felkérte az egyházi főhatóságokat, hogy a vezetésük alá tartozó polgári iskolai tanítóképző intézeteket akként szervezzék át, és egészítsék ki, hogy a főiskolai jelleg ezekre az intézetekre is kiterjeszhető legyen.*” Hosszú évtizedek törekvése teljesült ezzel a rendelkezéssel, tisztázva a tanító és tanár elnevezése közötti eddigi bizonytalankodást, a társadalmi el nem ismertséget, rendezve a tanári kar nyugdíj és fizetési fokozati ügyét, s az intézetek helyét a magyar felsőoktatás rendszerében. Ma már történelmi a kérdés: mi lett volna, ha abban a történelmi változásban nem a polgári iskolai tanárképző intézet tanára, igazgatója, a pedagógia országos híré, nagytekintélyű tudósa lesz – ha rövid időre is – a VKM államtitkára, minisztere? Főiskolánk történetében ezért van Imre Sándornak – szaktudományi, tanári tevékenysége mellett – kiemelkedő érdeme: neki köszönhetjük intézetünk főiskolai rangra való emelését.

Főiskolánk történetének másik lényeges problémája volt, amelyik megszervezésétől a mai napig különböző formában és eltérő hangsúllyal felvetődött, az egyetem és a Főiskola kapcsolatának kérdése. E látszólag egyszerű probléma mögött nagyon bonyolult, rendkívül összetett tényezők sora húzódik meg. Az egyetemmel való kapcsolat lehetősége, bármilyen formában fogalmazódott meg, mindig a védekezést váltotta ki a tanári karból, mindig a két intézet önállóságának veszélyeztetettségét látták benne. Azok részéről, akik az egyetem bekapcsolását javasolták a polgári iskolai tanárképzésbe, mindig az oktatás színvonalának emelése volt a fő indok. De e kérdés mögött nagyon sok társadalmi, közoktatáspolitikai, felsőoktatás-pedagógiai, gazdasági probléma is meghúzódott. E kérdés vitája az 1880-as évektől kezdődően egészen 1928-ig tartott, s rendkívül széles mederben, nagyon szenvedélyes hangon folyt. Az egyetemek tanárain kívül elmondták véleményüket a polgári iskolai tanárok, társadalmi, tanári egyesületek s természetesen kidolgozta álláspontját a két polgári iskolai tanárképzést végző intézet is. A meg-megújuló vitában nem tudtak megoldást találni, egyik álláspont sem ért el eredményt, a minisztérium nem módosította a polgári iskolai tanárképzés szervezetét. Sőt, Wlassich Gyula 1899-ben úgy foglalt állást: „*Vajjon a polgári iskolai tanárok az egyetemen képeztesenek-e ki, vagy külön intézetben? Ezek nem lényeges kérdések. A főkérdés az, hogy jó képzést nyerjenek helyes szervezeti intézményekben, és hogy becsüljük meg azt a polgári iskolai tanárt s kellő dotációban részesítsük.*” E miniszteri állásfoglalás ellenére a viták ismételt felhangoltak, hiszen éppen azért követelték többen is az egyetemmel való kapcsolat megteremtését, mivel ettől remélték a polgári iskolai tanárképzés és a polgári iskolai tanár társadalmi státuszának emelkedését.

A polgári iskolai tanárképzés és az egyetem összekapcsolódásának formájával több tervezet, javaslat foglalkozott. Alapvetően két álláspont alakult ki, de e két állásponton belül is több eltérés

tarkította az elképzeléseket. Az egyik változat szerint a két tanárképző főiskola megmaradna bizonyos tanárképzői feladatok ellátására, a szaktárgyi oktatást pedig az egyetem végezné. Ezt a variációt azok dolgozták ki, akik elismerték a két tanárképző intézet gyakorlati képzési, tanárképzési eredményeit és erősségét, de alacsony színvonalúnak ítélték meg a szaktudományi képzést az egyetemmel szemben. Ugyanakkor azonban gyengének látták az egyetemek tanárképzési rendszerét és eredményét. A másik elképzelés szerint a két tanárképző intézet megszüntetésével a képzést teljes egészében az egyetemre kell bízni. Ez utóbbi javaslat támogatói az egységes tanárképzés megvalósításának szükségességére hivatkoztak. 1898-ban így érveltek: *„Közoktatásügyünk szervei hibája, hogy nincs meg a kapocs, mely az egy pályán működőket szorosabban összekötné. Iskolafajok szerint külön-külön válna idegenek vagyunk egymáshoz. Természetellenes ellentétet támaszt ezáltal közöttünk a torzsalkodás, lenézés és irigység magvait hinti el a rokon-hivatás betöltők között. Közoktatásügyünk újjászervezője és megteremtője lesz az, aki az ellentéteket az egységes tanárképzés által eltünteti.”* Az egységes tanárképzés gondolatát azonban az egyetemek is elutasították. Heinrich Géza egyetemi tanár így fogalmazta meg az egyetemek álláspontját: *„Az egyetem elsősorban tudományos intézet, mely tudósokat nevel, férfiakat, kik a tudományok legnagyobb problémáival foglalkoznak, és utóbb maguk is mint tudósok e problémák megoldásán fáradozni kívánnak. Erre a polgári iskolai tanároknak semmi szükségük nincsen.”* Imre Sándor (1820–1900) is hasonlóan ítéli meg a helyzetet: *„Hol lehet jobban előkészülni a polgári iskolai tanárságra: az egyetem bölcsészeti karán-e, mely nem tartozik, de nem is tudhat törődni a hallgatók már kiválasztott életpályájának szükségleteivel, vagy az erre a célra szervezett külön főiskolán, melynek minden tanárát ez a közös gondolat vezeti?”* Érdekes momentumként kell megemlíteni, hogy 1905-ben a Polgári Iskolai Tanáregyesület széleskörű felmérést végzett a polgári iskolai tanárok körében az átszervezés kérdésében. A következő eredmény született: 50 polgári iskolai tanári testület a képzést az egyetemmel kapcsolt tanárképzőn; 52 testület az önálló tanárképzőn, vagyis a meglevőn; és 19 tanári testület csak az egyetemen óhajtott volna megvalósítani. Az átszervezéssel kapcsolatos különböző tervezetek, memorandumok is visszhang nélkül maradtak, így a képzés a régi keretek között maradt. A bekövetkezett történelmi események – az I. világháború, a polgári demokratikus forradalom, a Tanácsköztársaság – több évre háttérbe szorították e kérdés további folytatását. Újra felvetődik azonban – más feltételek és más elgondolások között – az 1920-as évek közepétől a megoldást Klebelsberg Kuno VKM miniszter intézkedései hozzák meg.

Az 1928-as átszervezést megelőzően a két tanárképző főiskola képzési rendszerében még jelentős változások történtek. Már utaltam az előzőekben arra, hogy milyen nagy gondot jelentett a két nagy szakcsoport differenciálatlansága. A tanári kar állandóan tantervi reformokat dolgozott ki a helyzet megváltozása érdekében. A minisztérium azonban csak az 1920-ban kiadott 39.445. VI. számú rendeletével engedélyezte a legtöbb problémát jelentő mennyiség- és természettudományi szakcsoport megbontását. Ennek megfelelően az 1920/21. tanévtől kezdődően már három szakcsoportban folyt a polgári iskolai tanárok képzése. A humán szakcsoportot változatlanul hagyták, s így az megmaradt A) szakcsoportnak *magyar nyelv, irodalom és történelem* címen. A B) szakcsoport tárgyai lettek: *földrajz, természetrajz és vegytan*, míg a C) szakcsoporté: *mennyiségtan, természettan és vegytan*.

E fő szakcsoportok mellé szervezték meg a kiegészítő szakköröket: 1) *német nyelv és irodalom*; 2) *ének*; 3) *testgyakorlás*.

A heti óraszámok az átszervezéssel így alakultak: A) szakcsoport: I. éven 26; II. éven 28; III. éven 27. S ezekhez jöttek a kiegészítő szakkörök órái (heti 4, ill. 5 óra és a fakultatív tárgyak órái).

A B) szakcsoportnál: I. éven 29; II. éven 32; III. éven 32. Ugyanúgy a mellékszakok órái, mint a humán szakcsoportnál.

A C) szakcsoportnál: I. éven 29; II. éven 28; III. éven 29, s a kiegészítő szakkörök órái.

Az 1925/26. tanévtől átszervezik az A) szakcsoportot is. Önálló szakcsoportként hozzák létre a magyar–német (D) szakcsoportként szerepeltetve) csoportot, ezzel a német nyelv és irodalom tantárgyakat kiemelték az A) szakcsoport tárgyai közül, amely eddig, 1873-tól e szakcsoport tárgyai között szerepelt. Utóbbi szakcsoportoknál a heti órák száma így alakult: I. éven 26; II. éven 32; III. éven 22.

1921-ben a meglévő kiegészítő szakkörök mellé még megszervezik a kézimunka (szlőjd) szakkört is.

Hosszú évtizedek után bekövetkezett tehát a szakcsoportok differenciálása, amelyet mind a képzési színvonal, mind pedig a tudományok fejlődése szükségessé tett. Felvetődött a képzés idejének négy évre történő felemelése is, ez azonban akkor még nem valósult meg.

A két főiskolán végzett oktató–nevelőmunka látszólag nyugodt mederben folyt. A mélyben azonban már érlelődtek a nagy átalakítás, átszervezés szükségletei és feltételei. S ez az 1928/29. tanévben be is következett. E nagy átszervezésnek azonban több éven át tartó előkészítő munkálatok adták meg előzményeit.

1923-ban még látszólag nagyon rendben mentek a dolgok a két főiskolán. Megnyugtatta a tanári karokat a VKM 1922/23. tanév költségvetési jelentésében megfogalmazott értékelés munkájukról, amelyet az országgyűlés elé terjesztettek: „*A polgári iskolai tanárképző főiskoláknak köznevelési intézeteink között elfoglalt helyét feladatuk nagy jelentősége szabja meg. Működésük kifogástalanságán múlik, hogy polgári iskoláink betöltik-e nemzetnevelő feladatukat. Éppen ezért ez intézmények zavartalan működésének biztosítása a kormányzat legelső feladatai közé tartozik.*” A két tanári testület felhasználva a minisztérium kedvező értékelését s ugyanakkor a két tanárképző főiskola fennállásának 50. évfordulóját (1873–1923), alkalmasnak látta az időpontot arra, hogy küldöttség útján kérje Klebelsberg Kuno minisztertől a két intézet rendezetlen jogi viszonyainak tisztázását. Felterjesztésükben megfogalmazták: „*Az 50 éves fejlődés betetőzésekképpen építse ki véglegesen a két főiskola intézményét azzal, hogy adja ki és szankcionálja a néhány év óta készen álló, teljesen kidolgozott szervezeti szabályzatot, mely minden részletre kiterjedően megállapítja a főiskolák helyzetét a magyar oktatásügy szervezetében.*” A két főiskola közös küldöttségét az a szándék is vezette, hogy megnyugtató választ kapjanak azokra a hírekre, melyek a tanügyi körökben terjedtek el a két főiskolának takarékosági okokból való megszüntetéséről. Klebelsberg válaszában kifejtette: a két főiskola fenntartása és munkájuk zavartalan folytatása szükséges, sőt e két főiskolát a magyar közoktatásügy elit intézeteinek nevezte, melyeket az állam pénzügyeinek legnagyobb hullámvégei közé emelte is „minden áron át kell menteni a boldogabb jövő partjaira”. A tanári karok megnyugvással fogadták e biztató mondatokat. A két intézet megszüntetésével kapcsolatos hírek azonban egyre komolyabb formában fogalmazódtak meg. S amit a miniszter 1923-ban még cáfolt, azt 1926-ban saját maga hozta nyilvánosságra. 1926-ban bejelentette, hogy félig elkészült a polgári iskolai tanárképzés reformtervezetével. A miniszter felvázolta elképzeléseit, a részletkérdésekről azonban akkor nem döntött. Bejelentése azonban alkalmas volt arra, hogy nyugtalanságot keltsen és újra elkezdődjenek a viták a tanárképzés szervezeti formájával, az egyetemmel való kapcsolattal összefüggésben. Klebelsberg 1926 áprilisában tette közzé tervét: a két főiskolát teljesen megszünteti, s a polgári iskolai tanárképzést a vidéki egyetemeken szervezi meg úgy, hogy minden egyetemre egy-egy szakcsoportot helyez. A részletek kidolgozására bizottságot neveztek ki, ez azonban érdemi munkát nem tudott végezni. Nemeskét a két polgári

iskolai tanárképző főiskola tiltakozott a terve ellen, hanem valamennyi egyetem is megfogalmazta álláspontját, hogy nem tudják vállalni a polgári iskolai tanárképzés feladatait. Klebelsberg maga is belátta tervének helytelenségét. S így került egyre határozottabban előtérbe az az elképzelés, hogy a polgári iskolai tanárképzést csupán egyetlen egyetemen hozzák összefüggésbe. 1926 júliusában a miniszter véglegesen Szeged mellett döntött, s ezért Szegedre küldte miniszteri tanácsosát, aki Somogyi Szilveszter polgármesterrel meg is kezdte tárgyalásait. Ekkor elsősorban a főiskola elhelyezését beszélték meg, valamint a kollégium és a gyakorló polgári iskola létesítésének szükségességét és lehetőségét. A minisztérium 1926 szeptemberében elvileg elfogadta a polgári iskolai tanárképzés tanulmányi idejének négy évre történő felemelését, hogy így meg lehessen teremteni az együttműködést a négy éves egyetemi képzéssel.

A polgári iskolai tanárképzés régóta vitatott problémáját Klebelsberg energikusan oldotta meg. 1926 őszétől 1928 őszéig ennek érdekében érvel, vitatkozik, száll szembe a terv ellenzőivel.

A két főiskola szükséges átszervezését Klebelsberg több okkal is magyarázza. Egyik fő érve az volt, hogy ezzel az intézkedésével a kulturális decentralizációt szolgálja. Budapesttel szemben a vidéki nagyvárosok szellemi, kulturális életét kívánta fellendíteni. A polgári iskolai tanárképző főiskola tanári kara „megerősítene a járási székhelyek amúgy is gyér intelligenciáját”, mivel végzett tanítványai ott helyezkednek el.

A Polgári Iskolai Tanáregyesület a miniszter tervét örömmel fogadja. Az egyetemen kapcsolt képzés előnyeit a következőkben látták:

1. Végleg és tökéletesen megoldódik a főiskola címének és jellegének régóta óhajtott kérdése;
2. Egységessé válik a középfokú iskolák tanárainak képzése;
3. A polgári iskolai tanárok egyetemi képzettségével megszűnik az őket eddig ért anyagi, erkölcsi sérelem;
4. Mind az elméleti, mind a gyakorlati kiképzés magasabb szintre emelkedik.

Később kiderült, hogy ezek közül az elképzelések közül csak a 4. pont első része valósult meg.

A szegedi egyetem tanárainak 1926 októberében megtartott konferenciáján elfogadják a miniszter tervét, s a négyéves polgári iskolai tanárképzés mellett foglalnak állást, vállalva az egyetemük szerepét ebben a képzési formában.

A budapesti, debreceni és pécsi egyetem tanárai is megfogalmazzák véleményüket az átszervezéssel kapcsolatban. Az egységes tanárképzés ilyen formában történő megalósulásától azt várták, hogy az egyetem adja meg a polgári iskolai tanárnak a tudományos munkába való bevezetést, s így járuljon hozzá a tanári műveltség tudományos színvonalának emeléséhez, ugyanakkor pedig a polgári iskolai tanárképzés nagy értéke: a gyakorlati kiképzés, a didaktikai, a módszertani felkészítés tegye tökéletesebbé a középiskolai tanárképzés munkáját.

Felvetődnek azonban részletkérdések is: a polgári iskolai tanárképző hallgatói kaphatnak-e egyetemi tanulmányaik révén jogot a doktorálásra is? Tekintettel arra, hogy ők csak tanítóképző-intézeti képesítéssel és nem gimnáziumi érettségivel rendelkeznek. Másik fontos kérdés volt: a polgári iskolai tanárképző hallgatói az egyetemen rendes, vagy rendkívüli hallgatók lesznek-e, ismét tekintettel a középiskolai előzményeikre?

Klebelsbergnek nem volt könnyű dolga a két nagy tradícióval rendelkező főiskola áttelepítésekor, vidékre helyezésekor. Ezért jogi alapot teremtett ahhoz, hogy elképzelését végrehajthassa. Ennek érdekében fogadtatt el 1927-ben a XII. törvénycikket a polgári iskoláról. Emec cikk 9. §-a kimondja: „A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter felhatalmazást nyer arra, hogy a polgári iskolai tanárképzést és képeztést ... a tanügyi közoktatásügy újjászervezéséig az érvényben lévő törvényektől

eltérően ... *rendeletileg szabályozhassa.*” Ismét hiányzott tehát az a törvény, amely a polgári iskolai tanárképzés munkáját meghatározza.

A miniszter elképzelése ellen az országgyűlés képviselőházának 1927. március 8-án és 9-én megtartott ülésén Petrovác Gyula képviselő szólalt fel és mondta el észrevételeit. Petrovác egyik meglátása az volt, hogy Klebelsberg azért határozta el az átszervezést, hogy így felszámolja a felekezeti tanárképzést. Az átszervezés következtében valóban ez történt, a Budapesten működő „Angolkisasszonyok” intézetének kivételével. Nem fogadja el Petrovác azt az érvet sem, hogy a vidékre helyezésre azért van szükség, hogy így megakadályozzák a végzett hallgatók törekvését budapesti állások után. A képviselő vitatja azt az indokot is, hogy az áthelyezésre költségvetési okok miatt van szükség. Klebelsberg ugyanis pénzügyi okok miatt pazarlásnak látta a két különálló főiskola működését, annál is inkább, mivel e két főiskolát a miniszter csökevényes filozófiai karoknak tekintette a négy egyetem filozófiai fakultásai mellett. Jól látta meg Petrovác az átszervezés egyik fontos okát is: a miniszter a két főiskola Szegedre helyezésével fel akarja duzzasztani a szegedi egyetem bölcsészeti fakultásán erősen megfogyatkozott hallgatói létszámot.

Klebelsberg cáfolja ezeket az ellenvetéseket. Ismételten kifejti, hogy a polgári iskolai tanárképzést nem tartja Budapestre valónak, mivel a hallgatók többsége oklevelük megszerzése után Budapesten kíván elhelyezkedni. Elmondja azt is, hogy azért döntött a szegedi egyetem mellett, mivel a budapesti egyetem befogadóképessége teljesen ki van használva, a debreceni és a pécsi egyetemeknek pedig nincs természettudományi fakultása. Újra aláhúzza, hogy szándéka Budapest kulturális centrum jellegének csökkentése és vidéki kulturális centrumok létrehozása. Kitér a költségvetési oldalra is. Rámutat arra, hogy amíg a három vidéki egyetem bölcsészeti fakultásán összesen 50 tanár működik, addig a két polgári iskolai tanárképző főiskolán 55 tanár van. Ez komoly költségvetési kihatással jár. Hozzáteszi azonban: *„De nemcsak ennek az 55 tanerő munkaerejének célszerű kihasználása szempontjából akarom Szegedre vinni a polgári iskolai tanárképzést, hanem azért is, hogy a tanárképzés magasabb fokra emelkedjen.”*

A polgári iskolai tanárképzés átszervezése és Szegedre helyezése kétségtelenül több ok miatt történt. Egyik fontos ok feltétlenül a gazdasági ok volt. A takarékosagra, Magyarország akkor is nehéz gazdasági helyzetére Klebelsberg több más kultúrpolitikai intézkedéseivel kapcsolatban is gyakran hivatkozott. Vitatható azonban az, hogy ezt leghatározottabban éppen a polgári iskolai tanárképzéssel összefüggésben hajtotta végre, amikor más közoktatás-politikai terveinek megvalósításában nem volt ilyen szűkmarkú. 1929-ben megjelent könyvében Klebelsberg ezeket írja: *„Alapszámom az, hogy ilyen szegény országban minimális áldozattal maximális eredményeket kell elérni. Nemcsak a gazdasági életben van szükség racionalizálásra, hanem kulturpolitikánk terén is meg kell ezt valósítani.”*

Klebelsberg 1929-ben már nyíltan bevallja, hogy a két főiskolával kapcsolatos intézkedéseinél a takarékoságot tartotta legfontosabbnak. *„Mi más az, amire szükségünk van, mint kulturpolitikai racionalizálása? Most vagyok éppen egy ilyen munka után. A budai Pedagógiumot és a budapesti Erzsébet Nőiskola polgári iskolai tanárképzőjét egyesítettem és hozzákapcsoltam a szegedi egyetem bölcsészeti karához.”* Az így felszabadult összegek sorsáról ezeket írja: *„Az államkincstár további megterhelése nélkül a debreceni egyetemen megszervezhetjük a matematikai, az ásványtani, a földtani, a növénytani, továbbá az állattani tanszékeket, amelyekkel a debreceni egyetem bölcsészeti karának a természettudományokkal való kiegészítése megtörténik. Egy milliónál sokkal nagyobb értékkel dotáltuk az állandó testnevelési létesítményeket, mert az áttelepítés következtében felszabadult ez intézmények palotája, melyet a testnevelési főiskola céljaira adtunk át.”* Huszti József Klebelsbergéről írt könyvében

pontos összeget is megnevez: az átszervezés 800 000 pengő évi megtakarítást jelentett. Az áthelyezés a szegedi egyetem számára is előnyös volt. Az 1928/29. tanévben ugyanis 500 fővel nőtt a szegedi egyetem hallgatóinak száma. A Szegedi Új Nemzedék 1928 szeptember 13-i száma írja: *„E szokatlan emelkedés oka: a két főiskola Szegedre helyezése. A filozófiai fakultáson az I. éven 130 hallgató lesz az új tanévben, míg tavaly a négy évfolyamon összesen 103 hallgató volt. Ide kell számítani a Pestről jövő II., III., és IV. éves főiskolai hallgatókat is”*.

Ezenkívül lehetővé vált a szegedi egyetemnek is új tanszékek megszervezése, s ezzel az egyetem fejlesztése.

Az eddig említett gazdasági, kulturális és pedagógiai okok mellett fontos szerepet játszott az áthelyezésnél az is, hogy 1927-ben Klebelsberg Szeged képviselője lett. Huszti József a főiskola Szegedre történő helyezését úgy értékeli, hogy Klebelsberg „ezzel az intézkedésével nemcsak Szegedet akarta egy virágzó főiskolával gyarapítani, hanem egyéb célokat is szolgált”.

Klebelsberg 1928. október 21-én Szegeden járt, s akkor így nyilatkozott: *„Másfél év óta, mióta Szeged mandátumát viselem, ezért a városért becsületesen megdolgoztam.”* Ez a kijelentése nyilvánvalóan a főiskolák áthelyezésére vonatkozott, mivel a nagy építkezések (klinikai, iskolai) ekkor még nem indultak meg.

Amíg a főiskola és az egyetem kapcsolatának elvi kérdéseit vitatták, és döntöttek a Szegedre történő áthelyezés mellett, aközben intenzíven folytak az újrendszerű tanárképzés részletkérdéseinek kidolgozásai is. Amikor Klebelsberg 1926-ban a szegedi egyetem mellett döntött, ennek bölcsészeti fakultásának javaslatára bizottságot küldött ki a végrehajtás részleteinek és módjának kidolgozására. A bizottság elnöke Kornis Gyula lett, előadója pedig Huszti József, a szegedi egyetem nagynevű tanára, akire a részletkérdések kidolgozásának feladata várt. Ő dolgozta ki az egyetemmel kooperált tanárképzés rendszerét. 1942-ben megjelent könyvében Huszti kiemeli azt, hogy az átszervezésnél a legnagyobb gonddal vigyáztak arra, hogy a főiskolák oktató-nevelőmunkájának értékes hagyományaiból semmi se menjen veszendőbe, sőt arra törekedtek, hogy az újjászervezett intézmény a régi nyomokon fejlődjön tovább. Ezért hagyták meg változatlanul a régebbi szakcsoportokat, a gyakorlati kiképzés rendszerét. Az egyetemi kooperáció érdekében 1928-ban négy évre emelték a főiskolai tanulmányok idejét is.

Weszely Ödön egyetemi tanár 1927-ben helyesen látta meg, hogy a két főiskola áthelyezésekor nem egyszerű helycseréről van szó, hanem olyan rendszerváltozásról, amelynek következményei kihatnak a polgári iskolai tanárság egész szellemi életére, képzettségére, tudományos felfogására, társadalmi helyzetére, megbecsülésére.

(folytatása következik)

Benda Kálmán

Eperjessy Kálmán – művei tükrében *

Száz éve, 1893. február 11-én született az erdélyi örmények egyik központjában, Erzsébetvárosban Eperjessy Kálmán történész, szegedi főiskolai és egyetemi tanár. Elemi iskoláit itt, a szülőföldjén (Kis-Küküllő vármegyében) végezte. Középiskolába már a székelyudvarhelyi római katolikus főgimnáziumba járt. Itt tett érettségi vizsgát 1911-ben.

Erdély múltja már kis diákként is érdekelte. Talán ez is szerepet játszott abban, hogy 1911-ben a budapesti híres Eötvös Kollégium tagjaként a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem–latin szakán folytatta tanulmányait. Az első világháború kitörésekor, 1914 augusztusában meg kellett szakítania tanulmányait. Ettől kezdve négy éven át katona volt. Így egyetemi tanulmányait 1918 június–augusztusában tartott katonai félévében fejezte be. A proletárdiktatúra és a román megszállás miatt középiskolai tanári oklevelét 1920. május 25-én szerezte meg.

Tanári pályáját 1919 januárjában kezdte Makón az Állami Főgimnáziumban mint helyettes oktató, majd 1920 decemberétől mint rendes tanár. A gimnáziumban latint és történelmet tanított. Két éven keresztül (1920–1922-ig) osztályfőnöke volt József Attilának. Ő írta a diákköltőről 1921-ben a bizonyítványába: „*Tehetséges, kövelességtudó, bátor fellépésű. A versírásához nagy hajlama van.*” Visszaemlékezve később négyszer is írt összefoglaló munkát makói tanári éveiről. (Pl. *József Attila makói diákévei* címmel, A Makói Múzeum Füzetei 16. Makó, 1975.)

A tudós tanár a házasság kötelékével is Makóhoz kapcsolta magát. 1920-ban feleségül vette az Espersit János oldalán jeleskedő Bittó Gyula (1856–1921) kalaposmester Ilona nevű leányát.

Tudományos munkásságát is Makón kezdte. Doktori fokozatát 1922. március 4-én Budapesten nyerte el magyar történelem–filozófiából. Doktori értekezésének tárgya Báthory István erdélyi fejedelem viszonya a török portához. (*Báthory István és a Porta*. Bp., 1922.) Tudományos hajlamainak kibontakozásához valószínűleg hozzájárult a híres „bőkényi Attilaláz” és Móra Ferenc ottani ásatása 1924-ben. Ezt Eperjessy nagy érdeklődéssel tekintette meg, sőt ennek tanulmányozásából írta meg első helytörténeti – egyben első és utolsó régészeti dolgozatát *A bőkényi őstelepről* címmel a gimnázium 1926. évi nyomtatott értesítőjében.

* Első tanszékezetőnk, Eperjessy Kálmán születésének centenáriuma, 1993. február 11-én az emlékére rendezett konferenciánk előadója volt a tanszék egykori vendégelőadója, Benda Kálmán akadémikus. Már az emlékkötetet szerkesztettük, amikor 1994 márciusában Benda Kálmán elhunyt. Így a Kiskönyvtárban kényszerűségből a Századokban megjelent „Eperjessy-nekrológót” közöltük. Másfél év elteltével Benda Kálmán íróasztalából előkerült a néhány nappal halála előtt írásba foglalt előadás, amelyet most – a tanszék régi oktatóinak emléke előtt tisztelegve – olvasóink elé tárunk. A szerk.

Móra Ferencsel közben támadt félreértéseket levelekben és személyes megbeszélésekkel tisztázták, amint erről *Találkozásom Móra Ferencsel a régésszel* című visszaemlékezésében és forrásközlésében a Szegedi Pedagógiai Főiskola 1957. évi évkönyvében beszámolt.

Kutatásai elsősorban az egykori Csanád és a jelenlegi Csongrád megyéhez kötődtek. Hamarosan valóra vált törekvése a helytörténeti kiadványsorozat megindítására. A Csanádvármegyei Könyvtár, melyet hol egyedül, hol Barna Jánossal vagy Árva Jánossal szerkesztett. 1926 és 1947 között 42 kötetet ért meg, és vidéki viszonylatban ritka tudományos teljesítményt képvisel. E sorozatban jelent meg magának Eperjessynek is két dolgozata: *A kopáncsi éremlelet* (1926); *A Maros szabályozása Makónál 1754-ben* (1927).

Kiadta Szirbik Miklós református lelkésznek 1835–1836-ban írott kéziratos munkáját a makói református egyházzól (1926). A munka tele van a város történetére és a földesúrral, a csanádi püspökséggel folytatott harcra való utalással. Maga pedig a város régibb történetének számos részletét dolgozta fel újságcikkekben, majd összegyűjtve kötetben *Írások a régi Makóról* címmel (1928).

Történetési munkájában a fordulatot az 1927–1928-as bécsi ösztöndíjas évei hozták. A bécsi Collégium Hungaricum tagjaként az ottani levéltárakban végzett kutatásainak eredménye lett, és szinte felfedezésszámba menő siker *Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban* című műve (Szeged, 1928), ezt követte *A bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású térképeiről* írt forráskiadványa (Szeged, 1929). A bécsi tanulmányai és felfedezései új irányt adtak a hazai leíró és település-földrajzi kutatásoknak, ugyanakkor új irányba fordították Eperjessy Kálmán érdeklődését.

1928 novemberében Bécsből hazatérvén a szegedi Állami Polgári iskolai Tanárképző Főiskola Történelmi Tanszékére rendes tanárrá nevezték ki. A főiskolán magyar és egyetemes történelmet, valamint a történelmi segédtudományokat adta elő. Egyetemi magántanári fokozatát a szegedi egyetemen 1929. október 24-én *Magyarország történeti földrajza különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra* tárgykörből. Így párhuzamosan tanított az egyetemen, hol a történelmi földrajz, a település és népiségtörténet témakör előadója volt. Majd az 1938/39 és az 1939/40-es tanévben művelődéstörténetet is tanított.

Kutatási területe a hazai társadalom-, település-, és gazdaságtörténet. Magyar falu és várostörténet. A település-népiség- és a nemzetiségtörténelemre vonatkozott, különös tekintettel az Alföldre és a Délvidékre. Tanulmányait, melyet kisebb-nagyobb keretben az ember és a földrajzi környezet viszonyát, egymásra hatását vizsgálják egy-egy település fejlődésében. Elsősorban Makó és a Tisza–Maros közének története érdekelt. Elsőnek foglalkozott irodalmunkban a makói hagymatermelés múltjával (1928), mint ahogy elsőként ismertette a Maros XVIII. századi szabályozásának következményeit a táj és népe életére (1927). Horizontja egyre szélesedett és befogadta az egész Alföldet. A fálvak után bevonta kutatásaiba a városokat is. Az 1930-as évek második felében már általános eredményeket tudott közölni és módszertani, kutatási szempontokat adott. Tanulmányt írt *Településtörténetünk időszzerű kérdéseiről* (Bp., 1938). Elkészítette a magyar falu településtörténetének első átfogó feldolgozását: *A magyar falu településtörténete*. (Bp., 1940)

A falvak után az alföldi városok települési típusait foglalta össze: *Az alföldi város* (Szeged, 1946). Jellemezte városképük sajátos vonásait: *Az alföldi városkép* (Tiszatáj, 1948). Kéziratban elkészítette a magyar város életrajzának még vázlatos, de már összefoglaló áttekintését.

1946 júliusában a főiskola vezetésével Dr. Eperjessy Kálmánt, a történelem tanszék vezetőjét bízták meg. A főiskola tanácsülésén 1945 júliusában a következőkben jelölte meg ön maga és a főiskola egésze előtt álló feladatait: „*Programom a 72 éves főiskola hagyományainak becsülete és hű szolgálata, érdekeinek oltalmazása és értékeinek a demokratikus Magyarország számára való minél teljesebb gyümölcösztetése.*”¹

Kiváló tanár volt. Ezt bizonyították az általa írott tankönyvek és módszertani munkák: *A történelemtudomány és a történelemtanítás* (Szeged, 1934); *Előadások a magyar történelemből* (Jegyzet). (Szeged, 1938).

Érdemei közé tartozik a szegedi főiskola történeti intézetének kifejlesztése, könyvtárának megteremtése, működésének kiterjesztése a növendékek között. Az ő vezetése alatt állították helyre a háborús károktól sújtott intézetet. A Köznevelési Tanács reformtervezetét 1946. július 10-én vitatta meg a főiskola tanári kara. Eperjessy Kálmán ekkor elmondott beszédének egy részlete ismét jól mutatta a főiskola elvi álláspontját. „*Nem tudjuk, hogy mi lesz a főiskola sorsa a nevelőképzés küszöbön álló reformja során. Amennyiben a készülő reform tanulmányi rendünket érinteni fogja, az legyen a kötelességünk, hogy a hét- és félévtizedes tanárképzésünk megbecsült hagyományait és országosan elismert értékeit maradéktalanul átvigyük az új szervezetbe.*”²

1949 februárjában az igazgatói teendőktől saját kérésére megvált. Ettől kezdve teljes erejét tanszékére fordította. Elsősorban magyar történelmet tanított, a pedagógus nemzedékek hosszú sorát nevelve annak szeretetére és megértésére, a helytörténet, a magyar Alföld múltjának kutatására. A tanárjelöltek szívesen vállalták szülőföldjük történetének feldolgozását, és ezzel a honismereti munkát nevelő és oktató munkájukban érvényesítették. (*Csongrád Megye helytörténeti kutatásainak feladatai. Útmutató a megye helytörténeti kutatásaihoz.* [Csongrád Megyei Füzetek 13. sz. Szeged, 1955.]) ebben a munkájában kezdő helytörténeti kutatók számára készített eligazítást. A felszabadulás előtti Csongrád megye fontosabb helyismereti forrásait, dokumentumait közli. Mint gyakorlott levéltári kutató felhívja a kezdő történész kutatók figyelmét az Országos Levéltár kamarai osztályán található dica és a dézsmajegyzékek, urbáriumok és összeírások igen helyes és fontos volta. Figyelmeztet, hogy az úrbérrendezés, az első általános tagosítás, a robotok, a kisajátítás, XVIII. századi paraszti földhasználatok, földközösség, írtásföldek, stb. kérdéseire igen jól használható tömegadatokat nyújtanak az Országos Levéltár Helytartótanácsi Osztályán az egyes falvak úrbéri tabellái mellett őrzött *Feleletek a kilenc kezdőpontra* című források és az úrbérrendezés előtti állapotot rögzítő úrbéri összeírások. A kutatóknak továbbá fontos átnézni a megyei levéltárakat is az egyes Feleletek szempontjából. A forrásanyagok útmutatójának elkészítését javasolta a szegedi és a szentesi levéltárnak. A főiskolai munka ráirányította figyelmét a török kori történetünk egyes kiadatlan, vagy nem megfelelően kiadott, helytörténeti szempontból is fontos, latin nyelvű forrására. *Szemelvények a magyar történelem latin nyelvű kúfiából* (1935) című gyűjteménye egyaránt szolgálta a tudományt és a főiskolai oktatást. Korszerű jegyzetekkel és filológiai apparátussal közreadta Juhász Lászlóval közösen Oláh Miklós érsek országleírását. (*Hungária, Attila.*

1938), továbbá Verancis Antal leírását Erdélyről *Expeditionis Solymani in Moldaviam et Transsylvaniam libri duo* címmel (1944).

Lelkes tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak, több lustrumon át választmányi tagja. Továbbá tagja volt az Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságnak, a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola Igazgatótanácsának, a Tanítóképző-intézeti Tanárjelöltek Apponyi Kollégiumának szakvezető tanára volt, a Csanádvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat alapító és választmányi tagja, a szegedi Dugonics Társaság rendes tagja, a Délalföldi Történelmi Társulat és az Urbanisztikai Társaság tagja, a Csanádvármegyei Könyvtárnak 1928-1945-ig szerkesztője, a Délvidéki Szemle szerkesztőbizottságának tagja, 1930 óta a Turul Szövetségbe tartozó Botond Bajtársi Egyesület magisztere, a Szegedi Alföldkutató Bizottság, Honismereti Szövetség egyesületének választmányi ill. rendes tagja, az Országos Helytörténeti Bizottság tagja.

1957-ben nyugdíjba vonult. A hosszú évtizedeken át folytatott kutató munka, az oktatástól való visszavonulás után, a nyugdíjas korban érett szintetikus összefoglalássá. Kiadásra készítette elő és előzetesen ismertette is az Agrártörténeti Szemlében 1961-ben a II. József kori katonai térképekkel együtt készült országleírást, az ún. *Landesbeschreibung*ot és belőlük az említett Csanád megyein kívül, Bács-Kiskun, Baranya, Békés, Fehér, Győr, Hajdú-Bihar, Heves, Nógrád, Somogy, Sopron, Tolna, Vas, Veszprém megyeit közzé is tette.

1966-ban jelent meg *A magyar falu története* című nagy munkája, mely egyrészt összegzi és rendszerezi az eddigi eredményeket, másrészt a további kutatásokat bibliográfiai és módszertani útmutatással segíti. 1971-ben adta ki a *Városaink múltja és jelene*, amely a történeti országhatárok közötti magyar várostörténet összegzését nyújtja, nagy felkészültséggel. Mindig korát meghazudtoló módon és lendülettel dolgozott. Kísérletet tett az 1780-as években készült, fálvankénti részleteséggel országleírások feldolgozására. Megyénként haladt. Közülük – mint már fentebb említettem – néhány meg is jelent. Elsőnek készült el Csanád megye leírása: *Csanád megye az első katonai felvétel idején*. (Makó, 1971). Ezen a munkán dolgozott, mikor balesete következtében Budapesten 1976. november 16-án meghalt. 1976. december 18-án hamvait a szegedi Dugonics temetőben örök nyugalomra helyezték.

Eperjessy Kálmán rendkívül jelentős, aprólékos kutató munkájával nagyban hozzájárult, hogy a regionális történet kutatás egyre fontosabb helyet foglal el a magyar történettudományi kutatásokban.

Benda Kálmán az Eperjessy-konferencián
1993 februárjában